

Baráth Magdolna

Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban

1953 júniusában meghívás érkezett Moszkvából a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezetésének egy, a szovjetek által kijelölt köre számára.¹ Az 1953. június 13–16-án lezajlott tanácskozáson a bírálókat célpontja elsősorban Rákosi volt, de a kritikából kijutott a vezetés többi tagjának is. A belügyi és igazságügyi, valamint az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) munkáját érintő vádpontokat Berija fogalmazta meg, aki a helyzet megjavítására kész intézkedési tervvel állt elő: „Két mód van tehát a helyzet megjavítására. Egyik mód: a Belügyminisztérium élére felelős embert állítsanak, aki gazda lesz a területen és kijavítja a hibákat. Másik mód: Rákosi elvtárs közvetlenül irányítja a belügyi és ÁVH-szervek munkáját. Ez utóbbi mód nem helyes.”²

A rendteremtő „tekintélyes elvtárs” Gerő Ernő lett, aki mint mindig, most is elsőként ismerte fel, mi a követendő szovjet irányvonal.³ Erre a posztra Berija javasolta, de úgy tűnik, személye már korábban szóba kerülhetett. Rákosi visszaemlékezésében tévesen – a berlini események utánra datálva – jelölte meg az időpontot, amikor Berija felhívta telefonon és javasolta, hogy Gerőt azonnal válasszák meg belügyminiszternek. „Minthogy nem engedtem, Berija egyre ingerültebb lett, s fenyegető hangon beszélt velem. Végre azt mondtam, hogy a kérdést a Politikai Bizottság elé viszem, és álláspontunkat írásban fogom közölni. Az elvtársak, elsősorban Gerő, nem tartották helyesnek Berija javaslatát. Az így kialakult álláspontot megírtam a SZU K[ommunista]P[ártja]-nak.” – emlékezett vissza az esetre Rákosi.⁴ A Politikai Bizottság előtt ez a kérdés nem szerepelt, s nem foglalkozott vele a tényleges politikai döntéseket hozó Titkárság sem, de a moszkvai konzultáció alkalmával Berija is utalt arra, hogy „Rákosi elvtárs táviratában rosszul értelmezte azt a javaslatot, hogy Gerő elvtárs legyen a belügyminiszter.”⁵

Gerő hivatalosan 1953. július 4-én vette át a Belügyminisztérium irányítását Györe Józseftől, aki azonban miniszterhelyettesi rangban továbbra is a minisztériumban maradt. E megoldás Gerő számára is kedvező lehetett, mivel lerövidítette azt az időt, amely a minisztériummal és az ügyvitellel való ismerkedéshez szükséges volt. Gerő valószínűleg úgy gondolta, hogy e megbízatása csak ideiglenes jellegű lesz, a „rendteremtés” befejezéséig tart. Ez is magyarázhatja, hogy nem vitte be saját embereit a minisztériumba, jórészt a régi gárdára támaszkodott. Miniszteri tevékenységét két „népszerű” intézkedés meghozatalával kezdte. Először is, a rendőrök fizetését 1953. augusztus 1-jei hatállyal átlagosan 9,5%-kal felemelte.⁶ A másik intézkedés egy régóta húzódozó és a rendőrségen belül állandó bizonytalanságot előidéző „tisztogatási” kampány leállítását volt. Gerő több miniszterelődjével szemben megfogalmazódott az a vád, hogy nem tettek semmit a volt horthysta rendőrök eltávolítása érdekében. A Politikai Bizottság (PB) 1953. április 16-i, a rendőrség munkájáról szóló határozata is kimondta, hogy „Meg kell gyorsítani és 1954. év végére be kell fejezni a volt horthysta rendőrök és továbbszolgálók eltávolítását.”⁷ Gerőnek a PB 1953. augusztus 19-i ülésére előterjesztett javaslata viszont a PB idézett határozatának módosítását indítványozta olyan értelemben, hogy az elbocsátások minden esetben egyéni mérlegelés alapján történjenek, mert – mint azt az előterjesztés megállapította – „a rendőrség személyi állományának 8,2%-át kitevő régi rendőrök és megközelítőleg 1%-át kitevő volt továbbszolgálók nagyobb része a felszabadulás utáni kilenc évben politikailag fejlődött és a rendőri munka terén megállta a helyét”. Az elfogadott határozat szerint ezeket a rendőröket a többiekhez hasonlóan az eredmények alapján kell jutalmazni és előléptetni, míg az ellenséges magatartást tanúsítók eltávolítására feltétlenül sort kell keríteni.⁸

Gerő Ernő egyeztetendő belügyminiszteri tevékenysége során leginkább két feladat végrehajtására koncentrált: a törvénytelenések felülvizsgálatára és a Belügyminisztérium új szervezetének kialakítására. A törvénytelenések felszámolásának igényével indokolta Berija a moszkvai konzultáció idején a Belügyminisztérium és az ÁVH egyesítésének szükségességét.⁹ Az egységes Belügyminisztérium létrehozása s az

önkényeskedések felszámolása tehát éppúgy szovjet ösztönzésre és részben szovjet minta alapján történt¹⁰, mint a törvénysértések korábbi gyakorlata.

Az Államvédelmi Hatóság önálló országos szervként történő megszüntetésére vonatkozó elképzelését Gerő 1953. július 11-i Piros Lászlónak címzett feljegyzésében ismertette először. A mindvégig a párvezetés legbelső magjához tartozó Gerő ugyan nem emlékezett arra, milyen jogszabály alapján jött létre az Államvédelmi Hatóság, de a belügyminiszter a szerv megszüntetését, illetve a Belügyminisztériumba történő beolvasztását ugyanolyan szintű jogszabállyal kívánta végrehajtani, mint amely azt létrehozta, de ezúttal a legnagyobb titoktartás közepette, a nyilvánosság tudta nélkül. „Az Államvédelmi Hatóságot, mint ilyet, meg kell szüntetni. Erről persze nyilvánosan semmit nem kell mondani. A megfelelő javaslatot azonban el kell készíteni, és mielőbb be kell vinni a minisztertanácsba. Kérem utananézetni, hogy milyen határozat vagy egyéb jogszabály alapján jött létre az Államvédelmi Hatóság, és ennek megfelelően kell elkészíttetni az ÁVH megszűnéséről szóló minisztertanács[i] határozattervezetet, amely kimondja, hogy az ÁVH beleolvad a Belügyminisztériumba.”¹¹ – szöveg Gerő utasítása helyettesének. A Minisztertanács 1953. július 17-i ülésén hatálytalanította a Minisztertanács 4353/1949. (268) sz. rendeletét és 500/6/1953. sz. határozatával elrendelte az ÁVH mint önálló szerv megszüntetését és a BM-mel történő összevonását.¹² A határozat nem került nyilvánosságra, a döntés titokban tartása így különféle félreértéseket okozott még az apparátuson belül is. Gerő Ernőnek még a Minisztertanács Titkárságán dolgozó Gergely Miklós figyelmét is fel kellett hívnia az ÁVH megszüntetésének tényére: „Félreértések elkerülése végett közlöm, hogy az ÁVH a Minisztertanács határozata alapján, már mintegy négy hónapja megszűnt. Nemcsak a név szűnt meg, de a szervezet is. Persze államvédelmi feladatok és államvédelmi munka van, ezt azonban különféle belügyi szervek végzik.”¹³ A zavarhoz feltehetően az is hozzájárult, hogy bár az ÁVH szervezeti önállóságát formálisan valóban felszámolták, az államvédelmi rendfokozatok mindvégig használatban maradtak, s az államvédelmi osztályok különállása az egységes Belügyminisztériumon belül is szembevető volt.

A Belügyminisztérium szervezeti felépítésének Gerő által elképzelt változata már 1953. július 15-én a PB-tagok előtt feküdt. E tervezet közvetlenül a belügyminiszter alá rendelte volna többek között a Vizsgálati Főosztályt – amelynek a törvénysértések felszámolásában a legnagyobb szerepet szánták –, az Ellenőrzési Főosztályt és a Kormányőrséget, míg az „államvédelmi” osztályokon két belügyminiszter-helyettes osztozott volna. Az egyik helyetteshez tartozott volna a tervezet szerint a KEOKH, az Elhárító Osztály, a Hírszerző Osztály, a Belső Reakció Elhárító Osztály, a Környezetelő és Lefigyelő Osztály, az Operatív Technikai és az Operatív Nyilvántartási Osztály, míg az Ipari és Mezőgazdasági Elhárító Osztályt, valamint a Közlekedés és Híradás Elhárítási Osztályt az a belügyminiszter-helyettes felügyelte volna, akihez ezenkívül még a Cenzúra Osztály, a Hírosztály, a Börtönügyi Osztály, a Tűzrendészeti Igazgatóság és Légő Parancsnokság is tartozott. A harmadik belügyminiszter-helyettes alárendeltségében a belső karhatalom és az országos rendőrkapitányság dolgozott volna. A Politikai Bizottság e struktúrán mindössze annyit változtatott, hogy a kormányőrséget a belügyminiszter első helyettese, Piros László alá rendelte. Ugyanezen az ülésen tárgyalták meg a Belügyminisztérium új vezetőire vonatkozó személyi javaslatokat is, az új osztályvezetők többsége államvédelmi rendfokozattal rendelkezett.¹⁴ Ugyancsak az államvédelmi ranggal rendelkezők voltak döntő többségben a Belügyminisztérium Kollégiumában is – a tíz tagból nyolcan.¹⁵

Az átszervezés konkrét lebonyolítása és az érdemi döntések meghozatala ezután a Belügyminisztérium Kollégiumában történt. A kollégiumi rendszer a minisztériumban már 1947 végétől működött¹⁶, de munkája Gerő minisztersége alatt vált rendszeressé.¹⁷ A kéthetenként üléselő testület első alkalommal 1953. július 28-án ült össze, amikor megvitatta kéthónapos munkatervét és elfogadta saját ügyrendjét.

A Politikai Bizottságtól kapott felhatalmazás birtokában Gerő nem késlekedett, a Belügyminisztérium átszervezéséről szóló jelentést – a strukturális átalakítást még be sem fejezve – már a kollégium augusztus 11-i ülésén napirendre tűzték. Az átszervezés előtt a Belügyminisztériumban 3 008 fő dolgozott, míg az ÁVH összes munkatársának száma 5 751 főt tett ki. A PB határozatának megfelelően, s az „új szakasz” takarékosági

intézkedéseivel összhangban az átszervezés végrehajtásakor kb. 2500–2600 fő „racionalizálásával” kellett számolni. Az előterjesztés benyújtásakor még csak 4 550 fős létszám elfogadásáról született döntés – ez a szám tartalmazza többek között a „államvédelmi osztályok”, a Kormányőrség, a Börtönügyi Osztály, a Hírosztály, az Országos Rendőr-főkapitányság, az Országos Légoltalmi Parancsnokság, valamint az Országos Tűzrendészeti Igazgatóság létszámát is, de nem szerepel benne pl. a Határőrség állománya –, s mintegy kétezer fős további létszámra jelentettek be igényt.¹⁸ A végleges minisztériumi szerkezet kialakítására a kollégium a központban augusztus 31-ig, a megyei szerveknél szeptember 15-ig biztosított lehetőséget, és Piros László első miniszterhelyettes vezetésével létrehozott egy bizottságot, mely a még megoldásra váró szervezeti és létszámkérdésekben előkészíti a döntést. Addig is már a kollégium következő, augusztus 25-i ülésének napirendjére tűzette a vidéki szervek szervezeti felépítésére, létszámára és irányítására vonatkozó javaslat megvitatását.

A Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkársága létrejöttével a Belügyminisztérium 1953 nyarán leadta legfontosabb államigazgatási feladatát.¹⁹ Az ÁVH és a Belügyminisztérium összevonásával létrehozott új minisztériumban Gerő alig titkolt törekvése mindvégig az volt, hogy a belügyi és az államvédelmi munka súlypontját a megelőző munkára helyezze, s ezt a következőképpen indokolta: „Az operatív munka sokkal jobban megfelel népi demokráciánk jellegének is, azonkívül olcsóbb és helyesebb módszer a karhatalmi munkánál. Nekünk elsősorban megelőző munka kell, nem karhatalmi munka.”²⁰ A már fentebb leírtak is alátámasztják azt, hogy a Belügyminisztérium központi szerveinél a hangsúly az államvédelmi munka irányába tolódott el. Ugyanez az állítás helytállóan tekinthető a vidéki szervek esetében is. A kollégium határozata elmarasztalta a vidéki szerveket, mert azok „nem tudnak egységesen harcolni népi demokráciánk belső ellenségei, az imperialisták által hazánkba bedobott kémek, diverzánsok, szabotőrök ellen”. A határozat a területi szervek átszervezésének céljaként az államvédelmi operatív szervek hálózati munkájának megerősítését tűzte ki, s kimondta: „minden fontos területet, objektumot át kell fogni hálózattal, hogy időben megakadályozzuk, megelőzzük az ellenség romboló tevékenységét”.²¹ A kívánt cél elérése érdekében olyan döntés született, miszerint minden megyében létre kell hozni a Belügyminisztérium egységes megyei főosztályait, s egységes vezetés alá kell helyezni az államvédelem, a rendőrség, a tűzrendészet, a légoltalom és a büntetés-végrehajtás szerveit.

A „mindenről tudjunk, ami az országban történik” alapelvet szem előtt tartva született meg a döntés a Belügyminisztérium egységes tájékoztató rendszerének megszervezéséről is. A tájékoztató csoport munkája a belügyminiszter szerint az átszervezés után már nem felelt meg az új igényeknek, ezért a kollégium határozata részletesen szabályozta nemcsak azokat a témákat, amelyekről a jelentéseket el kell készíteni, de a tájékoztató anyagok, összefoglalók elkészítésének gyakoriságát és a kétféle tájékoztatót megismerni jogosultak körét is. Az „A” jelentés a PB tagjai és a Belügyminisztérium belső használatára készült, s tartalmaznia kellett az összefoglalókat, hangulatjelentéseket, hálózati értesítéseket, vizsgálati ügyeket, rendkívüli eseményeket és az időszaki jelentéseket. A „B” tájékoztatót csak a belügyminiszter által meghatározott szűkebb kör ismerhette meg²²; ezeknek kellett tartalmazniuk a követségi értesítéseket, a jelentősebb kémügyeket és a nemzetközi híreket.²³ A szabályozás Gerő-féle alaposággal arra is kiterjedt, hogy egyes kérdésekről milyen gyakorisággal készüljenek összefoglaló jelentések.²⁴ Gerő 1953. augusztus 27-én levélben értesítette a párt Politikai Bizottságának tagjait és póttagjait az új, „A” tájékoztató megjelenéséről, s egyben kérte, hogy a testület tagjai észrevételeiket, véleményüket valamilyen formában rendszeresen hozzák a Belügyminisztérium vezetésének tudomására.²⁵

Az MDP Központi Vezetőségi határozataiban, valamint a kormányprogramban megfogalmazott igény a törvénytelenések felszámolására és a törvényesség megszilárdítására leginkább a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályának munkájában érezte hatását. A Vizsgálati Főosztály munkájáról készült első összefoglaló jelentés 1954. június közepén önkritikusan állapította meg, hogy a főosztály tevékenységét a Központi Vezetőség 1953. júniusi határozata előtt a törvénytelen módszerek alkalmazása, a koncepciók vallomások felvétele, a fizikai és egyéb kényszerítő eszközök

alkalmazása jellemezte, azután viszont több olyan intézkedés történt, amelyek megteremtették a törvényes módszerek bevezetésének és a törvényesség megszilárdításának feltételeit. Ennek első lépéseként került sor magának a Vizsgálati Főosztálynak az átszervezésére.²⁶ A törvényesség megtartását szolgálták a Vizsgálati Főosztály munkáját érintő utasítások, határozatok: a belügyminiszter 1953. szeptember 21-én kelt 010. sz. parancsa és a hozzá kapcsolódó „Alapelvek” részletesen szabályozták az őrizetbe vételek, letartóztatások és házkutatások végrehajtásának rendjét az államvédelmi szerveknél.²⁷ 1954-ben elkészült és a kollégium jóváhagyta az „Irányelvek a vizsgálat törvényes lefolytatásához” című előterjesztést is.²⁸

A részletes, szinte mindenre kiterjedő szabályozások azonban nem változtatták meg egyik napról a másikra a korábbi gyakorlatot. A törvényesség megtartása területén egyáltalán nem volt olyan rózsás a helyzet, mint ahogyan azt a Vizsgálati Főosztály összefoglaló jelentései mutatták. 1953 októberében Gerő több feljegyzésben hívta fel a BM egyes vezetőinek figyelmét a minisztérium operatív szerveinél kialakult fegyelmi helyzetre. A hozzá érkezett jelentésekből arra a következtetésre jutott, hogy „különösen a periférián a szocialista törvényességet számos esetben lábbal tiporják [...] a Belügyminisztérium különféle megyei szerveinél még mindig elterjedt jelenség a dolgozókkal való fennhéjázó, durva, sértő bánásmód, sőt az őrizetesek fizikai bántalmazása”.²⁹ Gerő a tudomására jutott egyedi esetből messzemenő következtetéseket vont le: „A Belügyminisztérium operatív szerveinél (de egyéb szerveknél is) megmutatkozó súlyos fegyelmi helyzet azt mutatja, hogy *ezeknél a szerveknél határozott ellenállás mutatkozik a Központi Vezetőség júniusi határozatának végrehajtásával és magával a határozattal szemben.* [Kiemelés az eredeti dokumentumon – B. M.] Szerintem komoly politikai hiba volna ezt nem látni, és az egész ügyet csupán elszigetelt fegyelmi kérdés gyanánt kezelni. [...] Véleményem szerint az operatív szerveknél mutatkozó súlyos fegyelmi helyzet, a morális züllés esetei, verések stb. mögött politikailag az húzódik meg, hogy az államvédelmi tisztek jelentős része még mindig azt képzei, hogy az ország az államvédelem miatt van és nem fordítva; hogy ezek az emberek semmibe veszik a **KV** határozatát, ellenállnak a határozat megvalósításának, ami persze nem mindig jelentkezik a hivatalos hatalommal való brutális és vadállati visszaélésekben, de ezek ennek az ellenállásnak szélső esetei. Ezért kell ezzel a kérdéssel rendkívül komolyan és teljes alaposággal foglalkoznunk.”³⁰ A Belügyminisztérium Kollégiuma 1953. november 24-i ülésén tűzte napirendre a BM Fegyelmi Osztályának munkájára vonatkozó javaslatokat, de már az 1953. november 17-én megjelent belügyminiszteri parancs is részletes utasításokat tartalmazott a fegyelmi helyzet megjavítására, és előírta egységes Fegyelmi és Nyomozati Utasítás elkészítését valamennyi Belügyminisztériumhoz tartozó szerv részére.³¹

A törvényesség helyreállítását volt hivatva biztosítani az operatív nyilvántartás felülvizsgálata és az új nyilvántartási szabályzat elkészítése is. Az 1950-ben kialakított, egységes Antidemokratikus Elemek Központi Operatív Nyilvántartása 1953 őszén közel egymillió személy adatait tartalmazta. Az operatív nyilvántartás helyzetével – még egyáltalán nem a felülvizsgálat igényével, hiszen az Gerőben fel sem merült, hogy a nyilvántartottak száma indokolatlanul magas – a BM Kollégiuma 1953. szeptember 8-i ülésén foglalkozott, s az operatív nyilvántartás alapirányelveiről határozatot is hozott. Bár a határozat elismerte, hogy sok olyan személy van nyilvántartva, akikre nincs kompromittáló adat (pl. azért, mert hivatalos kiküldetésben voltak nyugati államokban), mégsem ez, hanem a nyilvántartási munka lebecsülése és a hanyag nyilvántartás-vezetés volt az oka annak, amiért Gerő nem tartotta megfelelőnek az operatív nyilvántartást. A nyilvántartásba vétel részletes leírását tartalmazó instrukciók kidolgozására később került sor, de már a szeptember 8-i határozat rögzítette a nyilvántartásba veendő körét, a rendszeresítendő kartotékrendszert, az operatív nyilvántartás formáit csakúgy, mint a priorálás rendjét, az őrizetesek, valamint az ügynöki és informátori hálózat nyilvántartását.³²

Bár már a kollégiumi határozat is előírta az operatív nyilvántartás felülvizsgálatát, a Legfőbb Ügyészség 1954. október 18-án azt javasolta Nagy Imrének, hogy az államvédelmi szervek vezetői rendeljenek el felülvizsgálatot az operatív nyilvántartó

adatai felett.³³ A munka ekkor valóban meg is kezdődött, a felülvizsgálat eredményeit 1955 áprilisában ismerhette meg a Politikai Bizottság.³⁴

Az átszervezés első tapasztalatait Gerő 1953. október elején próbálta összegezni már azzal a céllal, hogy az erről szóló jelentés – a kollégiumban történt megvitatását követően – még november végén a párt Politikai Bizottsága elé kerülhessen. Az addigra befejeződött átszervezésekből Gerő arra a következtetésre jutott, hogy hiba volt mindent (egészségügyi, szociális létesítmények, technikai egységek) beolvasztani a BM központi szervébe, főként azért, mert ez „a vezetés figyelmét elvonja a központi, döntő feladatoktól”. A „szervezeti forma finomítása” viszont „élesebbé tenné a Belügyminisztérium profilját és lehetővé tenné, hogy a Belügyminisztériumban az operatív munka jobban a központba kerüljön”.³⁵ A „finomítások” sorában javaslatot tett az Ipari- és Mezőgazdasági Szabotázselhárító Osztály újbóli szétválasztására³⁶, a budapesti főosztály és az Országos Rendőr-főkapitányság szerepének és létjogosultságának felülvizsgálatára, s ugyanígy a megyei főosztályok szervezetének és irányítási rendszerének áttekintésére, s az ezzel összefüggő káderkérdések áttekintésére. Mindezen feladatok elvégzését egy bizottságra bízta,³⁷ melynek a jelentés és a javaslatok elkészítése után még egy feladatot szánt: a Belügyminisztérium ügyrendjének elkészítését, mely szándékai szerint meghatározná a Belügyminisztérium és különféle szerveinek szervezetét, feladatát, hatáskörét és egymás közötti viszonyát. E dokumentumok elkészítésének szükségességét Gerő azzal indokolta, hogy ezáltal elérhető az, hogy „az önkény és a bizonytalanság helyett szilárdan megalapozott szabályok szerint folyják a Belügyminisztérium munkája”. Ezt szolgálta volna a Belügyminisztérium és szerveinek pártellenőrzéséről szóló dokumentum kidolgozása is. „Itt természetesen elsősorban a párt kezében kell lennie a kezdeményezésnek – írta ugyanitt Gerő –, de nekünk aktívan be kell kapcsolódnunk ebbe a munkába, mert a Belügyminisztérium rendszeres pártellenőrzése politikailag elengedhetetlenül szükséges, és egyben alapvető feltétele annak, hogy a Belügyminisztérium képes legyen megfelelően ellátni azokat a rendkívül fontos feladatokat, amelyeket a párt és a kormány reá bízott.”³⁸ Külön határozatra nem is volt szükség, Gerő felvetései enélkül is iránymutatásul szolgáltak a további munkát illetően.³⁹

A minisztérium átszervezéséről szóló jelentést, valamint a BM-szervek létszámának módosítására és a BM végleges létszámának átalakítására javasolataikat a kiküldött bizottság nevében Piros László és Rajki Sándor a BM-kollégium 1954. február 24-i ülésére terjesztették be,⁴⁰ majd március 10-én került a testület elé a BM központi szervei belső és külső létszámának kialakítására vonatkozó javaslat.⁴¹ Az előterjesztés szerint a minisztérium átszervezése helyes volt, mert azzal megteremtődött az a szervezeti alap, amely biztosítja a Belügyminisztérium előtt álló megnövekedett feladatok végrehajtását. Az átszervezés során az adminisztratív és kiegészítő apparátusok létszámának csökkenésével egyidejűleg jelentősen emelkedett az államvédelmi operatív szervek létszáma és üttőképessége.

A BM-szervek létszámának módosítása azért vált mégis szükségessé, mert az előterjesztők szerint nem volt elég alapos és reális a létszámszükséglet felmérése, és nem vették eléggé figyelembe az új feladatokat. A BM központi szerveinek létszáma az átszervezés során 2 665 fővel csökkent, a rendszeresített állomány 7 295 fő volt (ebből 3 316 személy dolgozott az államvédelmi szerveknél). A Belügyminisztérium központi és megyei szerveinek összlétszáma a szervezeti átalakítást követően 45 037 főre csökkent. A különböző szervek összesen mintegy 2 328 fő létszámemelést kértek, ezt azonban az előterjesztők nem tartották indokoltnak, így csupán 1054 fős emelésre tettek javaslatot, amelyet az ORFK, a megyei gazdasági szervek, a tűzoltóság, a budapesti főosztály államvédelmi szervei létszámának csökkentésével kívántak kielégíteni, illetve a Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumtól vettek volna át 250 státust.

Gerő 1954. április 2-án visszaküldte a jelentést a kidolgozásért felelős bizottság vezetőjének, Piros Lászlónak, mert szerinte annak alapvető hiányossága, hogy „alig van szó a jelentésben arról, hogy a munka súlypontja az egész Belügyminisztériumban az operatív-hálózati munka irányban tolodott el, hogy ez helyes és szükséges, hogy a baj ott van, hogy ez az irányzat még nem érvényesül kellő mértékben”. A jelentésben nincs szó arról, hogy lényegesen megerősödött a minisztérium vezetése, ráadásul a feladatok

is „kissé soványan vannak megállapítva”.⁴² A Politikai Bizottság így végül csak az 1954. április 28-i ülésén ismerkedett meg az átszervezés tapasztalataival. „Az átszervezés tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az új, egységes Belügyminisztérium létrehozása helyes és szükséges volt. Az új szervezeti felépítés alapján véve bevált, az átszervezés végrehajtásával megteremtettük a helyes szervezeti alapját annak, hogy az államvédelmi, belügyi szervek az eddiginél eredményesebben teljesítsék Pártunk Központi Vezetősége és Kormányunk által eléje állított feladatokat.” – állapította meg a jelentés.⁴³ Az átszervezés ugyan az előterjesztés megállapítása szerint sem ment simán – volt bizonyos ellenállás, ami egyrészt a régi szervezeti elvekhez való ragaszkodásban, másrészt a létszámcsökkentéssel való szembenállásban mutatkozott meg –, ám végeredményben eredményesnek tekinthető. A szervezeti átalakítás következtében a Belügyminisztérium összlétszáma 3 882 fővel csökkent, s a takarékos gazdálkodás következtében mintegy 800 millió Ft-os megtakarítást is sikerült elérni a költségvetésben. A hangsúlyt azonban az előterjesztés a minőségi változásokra helyezte: „az összlétszámon belül, annak csökkentésével egyidejűleg megnövekedett, megerősödött az államvédelmi szervek létszáma. Másrészt az államvédelmi szerveknél a központi és vidéki szervek létszámának régi, helytelen aránya a megyék, a járások javára változott meg, közelebb került az elhárító munka az adott konkrét területhez. Ez a döntő szervezeti feltétele az országban lévő ellenséges kategóriák szélesebb átfogásának, az operatív-hálózati munka, a megelőzés, az ellenség időbeni felderítésének és leleplezésének, az ellenség ellen folytatott harc eredményei növelésének.”⁴⁴

Mire a fent említett előterjesztés a Politikai Bizottság elé került, Gerő gyakorlatilag már alig foglalkozott a Belügyminisztérium ügyeivel. Nagy Imre már 1954. január 12-i beszélgetésük alkalmával felvetette a budapesti szovjet nagykövetnek: „számukra most különösen fontos, hogy Gerőt felmentsék a belügyminiszteri tisztség alól annak érdekében, hogy képességeit a lehető legszélesebb területen felhasználhassák.”⁴⁵ Erről a végleges döntés csak a PB 1954. június 23-i ülésén született meg,⁴⁶ de Gerő már 1954 februárjától nem vett részt a BM Kollégium munkájában. Addigra azonban befejeződött a BM átszervezése: még 1953 végéig megtárgyalták a legfontosabb belügyi szervek operatív munkáját és határozatokat hoztak annak megjavítására, elkészült a pártellenőrzésről szóló előterjesztés és a törvényesség betartását szolgáló hivatali szabályzatok. Az 1953. októberi – már idézett – feljegyzésben körvonalazott feladatok közül gyakorlatilag csak a Belügyminisztérium ügyrendjének elkészítése maradt utódjára, Piros Lászlóra.⁴⁷

A Belügyminisztérium 1953 nyarán kialakított szervezeti struktúrája nem maradt változatlan; a folyamatos kisebb-nagyobb átszervezésekből az államvédelmi osztályok sem maradtak ki.⁴⁸ Az MDP PB 1955. március 24-i – az államvédelmi szervek előző évi tevékenységét értékelő – határozata újabb ösztönzést adott a szervezeti átalakításokra. 1954 februárjában a Szovjetunióban az Államvédelmi Bizottság formájában újra önálló szervvé vált az állambiztonság. A szovjet példa nyomán a PB Vég Béla KV-titkárt, Piros László belügyminisztert, valamint Egri Gyula belügyminiszter-helyettest bízta meg azzal, hogy dolgozzanak ki javaslatot a Belügyminisztérium és az államvédelmi szervek újbóli szétválasztására.

Az erre vonatkozó előterjesztést a Politikai Bizottság 1955. június 16-i ülésére terjesztették be, de a Belügyminisztérium Személyzeti Főosztálya már május végén több változatban elkészítette az új Államvédelmi Minisztérium és az új Belügyminisztérium létszámalakulását. A Politikai Bizottság 1954. október 6-i határozatában a Belügyminisztérium létszámát 68 972 főben állapította meg, amelyből az államvédelem területén 5 803 személy dolgozott. Az átszervezéssel ugyan 128 fő létszámmegtakarítást akartak elérni, de az Államvédelmi Minisztérium központi szerveinél és a megyei államvédelmi szerveknél létszámemelkedést terveztek.⁴⁹

A PB elé terjesztett, 1955. június 6-án kelt előterjesztés⁵⁰ a Belügyminisztérium szétválasztását – az egységes Belügyminisztérium munkájának pozitívumait elismerve – azzal indokolta, hogy a minisztérium túl nagy és sok különböző jellegű szervből tevődik össze, ami miatt az irányítást nem lehet tökéletesen megoldani. Az egységes minisztérium irányításának sokoldalú feladata elvonja a vezetők erejének nagy részét a

legfontosabb kérdésekről, s így – többek között – nincs biztosítva, hogy az államvédelmi szervek a megnövekedett követelményeknek eleget tehessenek.

Az előterjesztők a minisztérium szétválasztásának végrehajtására két alternatívát kínáltak fel a pártvezetésnek: 1. Belügyminisztérium és Államvédelmi Minisztérium, illetve 2. Belügyminisztérium és (a szovjet KGB mintájára) a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa mellett működő Államvédelmi Bizottság létrehozását. A már említett 1955. május végi létszámkimutatásokból is látszik, hogy a Piros Lászlóból, Vég Bélából és Egri Gyulából álló bizottság kezdetől fogva az első variáció mellett tette le a voksot, és a párt vezető testületének is ezt a megoldást javasolták. Elképzeléseik szerint az Államvédelmi Minisztériumhoz tartozott volna az összes államvédelmi szerv, a határőrség és a belső karhatalom, míg a Belügyminisztériumhoz a rendőrség, a légoltalom, a tűzrendészet és a büntetés-végrehajtás. A központi szerveken kívül mindkét minisztériumnál helyi kirendeltségek (az Államvédelmi Minisztérium esetében megyei, járási, városi államvédelmi osztályok, a BM-nél megyei, járási, városi rendőrkapitányságok) felállításával is számolt az előterjesztés.

Az árszervezés után, amelyet 1955. július 31-ig akartak végrehajtani, a két minisztérium összlétszáma 68 914 fő lett volna, ebből 35 664 személy az Államvédelmi Minisztériumban dolgozott volna, 5 911 fő pedig az operatív szerveknél. (Ez a szám 115 fővel haladta meg az államvédelem területén az átszervezés előtt dolgozók létszámát.)

A Politikai Bizottság 1955. június 16-i üléséről nem áll rendelkezésünkre olyan jegyzőkönyv, amely az előterjesztésről folytatott vitát is tartalmazná, így nem derül ki, milyen érvek hatására döntött úgy a testület, hogy „a jelenlegi viszonyok között politikailag nem tartja helyesnek a két minisztérium létrehozását. Továbbra is egy egységes minisztériumot kell fenntartani, de a BM keretén belül jobban szét kell választani az államvédelmi munkát a többi feladattól”.⁵¹

Ezt a célt a Belügyminisztériumon belül kialakított főcsoportfőnökségi rendszerrel kívánták elérni. Az erre vonatkozó előkészítő munkát illetően dokumentumok nem állnak rendelkezésünkre, csupán az MDP Politikai Bizottsága 1955. december 8-i ülésére beterjesztett előterjesztés, amely I. (államvédelmi), II. (rendőri) és III. (határőrség, belső karhatalom) főcsoportfőnökség létrehozását javasolta Hárs István államvédelmi ezredes, miniszterhelyettes, illetve Pócze Tibor rendőr vezérőrnagy vezetése alatt. (A III. főcsoportfőnökség vezetőjére nem tettek javaslatot.)⁵² Piros László 1955. decemberi 33. és 34. sz. utasítása szabályozta a két kollégium ügyrendjét.⁵³ A két testület 1956 januárjában kezdte meg működését, s az ügyrendek szerint mindkettő a Belügyminisztérium mellett működő véleményező és tanácsadó szerv volt.⁵⁴

A főcsoportfőnökségi rendszer kialakításával egyidejűleg megfigyelhető volt az egykori államvédelmi tisztek térnyerése a rendőrségi posztokon is. 1956 elején az ország húsz megyei rendőrkapitányából csak négyen rendelkeztek rendőrtiszti rendfokozattal, a többiek egykori ÁVH-s tisztek, illetve főtisztek voltak.⁵⁵

A Belügyminisztérium az 1956. október 23-i forradalomig az MDP PB által 1955. december elején jóváhagyott szervezeti struktúrában működött, ez azonban nem jelentette azt, hogy a szervezeti változások befejeződtek volna. Az államvédelmi szervek feladatának a politikai helyzet alakulása, valamint az államközi kapcsolatok kiszélesítése következtében megnövekedett feladataival indokolták az 1956 nyarán az I. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökségen belül javasolt változtatásokat. Ekkor alakult főosztállyá a IV., V. és VII. Osztály, és alakultak meg azokon belül az egyes osztályok. A IV. Főosztály ezt követően a Belső Reakció Ellen Harcoló Főosztályként a következő négy osztállyal működött: a IV/1. Osztály a jobboldali szociáldemokraták, pártellenes trockisták, volt fasiszta és jobboldali pártok elhárításával foglalkozott; a IV/2. Osztály a volt horthysta erőszakszervezetek tagjai és besúgóí elleni elhárításért felelt; a IV/3. Osztály a klerikális reakció elleni elhárítást végezte; a IV/4. Osztály pedig az ideológiai és tudományos területen tevékenykedő ellenséges elemek elleni elhárítást kapta feladatul.

Az V. Ipari Szabotázselhárító Főosztály három osztállyal (kohó- és gépipari; bánya-energia, vegyi- és építőipari, könnyűipari, pénzügyi, belkereskedelmi elhárítás) és három alosztállyal (vidéki, államtitok-védelmi, helyszínelő) ugyancsak ekkor szerveződött meg. A korábban a Kémelhárító, majd az Ipari Szabotázselhárító Osztályhoz került

külkereskedelmi alosztályból önálló Külkereskedelmi Elhárító Osztályt szerveztek két (kémelhárítási, illetve hírszerző és szabotázselhárító) alosztállyal.

A (VIII.) Figyelési és Környezettanulmányi Osztály volt a harmadik részleg, amelyet a változtatás érintett. A főosztályá szervezés mellett az előterjesztés a munkatársak létszámának 114 fővel történő emelését javasolta úgy, hogy a figyelők száma 142 fővel növekedett, míg a környezettanulmányozók létszáma 28 fővel csökkent volna. A Főosztályon belül az 1. Osztály a kapitalista követségeket, a 2. a kapitalista országokból érkező személyeket, a 3. pedig az ellenséges tevékenységgel gyanúsított magyar állampolgárokat figyelte volna. A 4. Osztály feladata volt a környezettanulmányok készítése és a Főosztályon belül működött egy operatív technikai alosztály is.⁵⁶

Az 1956. nyári átszervezést követően nagyobb szervezeti átalakításról nincs tudomásunk. 1956 folyamán azonban számos olyan kül- és belpolitikai esemény történt, amelyek jelentősen befolyásolták az államvédelmi szervek tevékenységét is. Nyikita Szergejevics Hruscsov az SZKP 1956. február 14. és 25. között üléselő XX. kongresszusa utolsó napján elmondott „titkos” beszédében fellebbentette a fátylat a sztálini terror időszakáról.

Az MDP KV 1956. március 12–13-i ülésén még csak a politikai felelősség kérdése vetődött fel, aminek akkori célpontja Farkas Mihály volt, az utasításait végrehajtó politikai rendőrségről nem esett szó. Piros László belügyminiszter a vitához hozzászólva hosszan ecsetelte ugyan a régi államvédelmi hatóságnál kialakult „morális fertőt”, a szocialista törvényesség felrúgása következtében kialakult helyzetet, ám mindezekért még mindig Péter Gábort és bűntársait tette felelőssé.

Új helyzet jött létre, amikor március közepén a nyugati rádióadók kezdték kiszivároztatni Hruscsovnak a kongresszus zárt ülésén elhangzott beszámolójának tartalmát. Az MDP Politikai Bizottsága március 20-i ülésén döntött arról, hogy egy rövid, elvi kérdéseket tartalmazó összefoglalóban ad tájékoztatást a pártszervezeteknek a Sztálinnal kapcsolatos bírálatról.⁵⁷ A beszámoló megdöbbenő hatást váltott ki a tagság körében. A Budapesti Pártbizottság tájékoztatója szerint a taggyűléseken a részvétel általában 75-80%-os volt, a vita hangulata „szenvedélyes, nem egyszer nyers volt, de általában a párt, az ország ügyeivel való törődés, rendszerünkhöz való ragaszkodás fűtötte át”. Sokat foglalkoztak a Sztálin-értékeléssel; voltak, akik Sztálin érdemeit hangsúlyozták, mások az SZKP KB régi tagjainak felelősségét kezdték firtatni, néhol már Rákosi önkritikáját is hiányolták, felvetve: „ha pártunk igyekszik a szovjet példát mindenben követni, miért nem követi a hibák nyílt feltárása terén is ezt a példát.” Többen feszegették Farkas Mihály felelősségét és végre a Rajk-ügyben is tisztábban szerettek volna látni: Rajk bűnös volt-e, vagy ártatlan? Olyan kérdések is elhangzottak már, hogy nem volt-e Nagy Imre kizárása is elhamarkodott.⁵⁸

A KV Adminisztratív Osztályához tartozó területeken ennél is kényesebb kérdéseket feszegettek: a párt és az állam vezetőit, vezető szerveit mennyiben terheli felelősség a koncepciók ügyekért, s ebből milyen gyakorlati következtetéseket kell levonni; milyen szerepe volt a Rajk-perben Berijának; hogyan történhetett, hogy a KV tagjait ártatlanul és alap nélkül letartóztatták és elítélték. Az állambiztonsági területen dolgozók között visszatetszést keltett, hogy úton-útfélen Péter Gábort és bandáját emlegették anélkül, hogy megmondták volna, kik tartoztak a „bandába”.⁵⁹

A Belügyminisztériumban 1956. április 2-án pártaktíva-értekezletet tartottak, amelyen a XX. kongresszus és az MDP KV március 12–13-i ülése határozatainak fényében igyekeztek meghatározni az államvédelmi szervek előtt álló feladatokat. Piros László előadói beszédében a XX. kongresszus legfontosabb tanulságának a szocialista törvényesség teljes biztosítását tekintette az államvédelem minden területén.⁶⁰ A törvénytelenések fő felelőse azonban változatlanul Péter Gábor volt, aki „felé helyezte az államvédelmi hatóságot a pártnak, az államnak, [...] hamis, pártot félrevezető jelentések tömegét gyártották, amelynek következtében ártatlan emberek, köztük kommunisták, felelős beosztásban lévő kommunisták ellen jártak el a legsúlyosabb módon”. Mindezek azért következhetek be, mert az államvédelmi szervek felett nem érvényesült a pártellenőrzés. Szerinte 1953 óta az államvédelmi munka új alapokra helyeződött és – nyilván érzékelve a XX. kongresszus után az államvédelmi szervek

körében is tapasztalható elbizonytalanodást – hangsúlyozta: „A párt határozata alapján tett intézkedések és eredmények feljogosítják az államvédelmi beosztottakat és vezetőket arra, hogy munkájukat magabiztosan végezzék, hogy legyenek büszkéek azokra az eredményekre, amelyeket elértünk, mert a párt politikájának, a dolgozó nép érdekeinek megfelelően dolgoztak. Nincs oka egyetlen államvédelmi tisztnek sem arra, hogy bizonytalanságban éljen, hogy ingadozzon...” Piros ugyanakkor óvott a „végletekben való gondolkodástól”, és cáfolta, hogy az új helyzetben az államvédelmi szervek jelentősége csökkenne.

Piros László ugyancsak a XX. kongresszus megállapítására hivatkozott, amikor kijelölte az államvédelmi szervek előtt álló legfontosabb feladatokat: „az összes államvédelmi szerveknek munkáját arra kell irányítani, hogy védjük hazánkban a szocializmus építését, más szóval védjük a mi népgazdaságunkat, iparunkat, mezőgazdaságunkat, általában a népgazdaság minden területét”.

A hozzászólók elsősorban azt kifogásolták, hogy nem kapnak a párt politikájáról az általános agitáción és tájékoztatáson túlmenő mélyreható információt, aminek következtében nem tudnak egyrészt az „ellenség” által felvetett kérdésekben állást foglalni, másrészt sok munkát feleslegesen, illetve rossz irányban végeznek. Tárnoki János éppen ezért azt sürgette, hogy a párt szabja meg a helyes irányt, „nagyon gyorsan és nagyon sürgősen kapjuk meg ezekre a kérdésekre a választ, mert egyébként megint az a bizonytalanság, ami van a sorainkban, feltétlenül el kell hogy tűnjön”.⁶¹ A bizonytalanság eltüntetését azonban sem a Farkas Mihály ügyében kiküldött bizottság előrehaladó vizsgálata, sem a belpolitikai események nem segítettek megszüntetni.

A XX. kongresszust követő „olvadás” egyik csúcspontja volt a Petőfi Kör által 1956. június 27-én megrendezett ún. sajtóvita. A vitát a pártvezetés egy összehangolt jobboldali támadás részének tekintette, és azzal vádolta a Petőfi Kört, hogy egyrészt a Nagy Imre-csoport politikai irányítása alatt működik, másrészt a párt belső vitáit kivitte az „utcára”. A visszacsapás nem is maradt el: a Központi Vezetőség június 30-án külön határozatban ítélte el a kör állítólagos „pártellenes tevékenységét”, Déry Tibort és Tardos Tibort pedig felszólalásaik miatt kizárta a pártból.

Rákosiéknak kezére játszott, hogy a szocialista tábor vezetőinek moszkvai tanácskozásán, amelyre a Petőfi Kör sajtóvitája előtt néhány nappal, június 22–24-én került sor, a XX. kongresszust követő kritikai fellépések méretétől megrettent szovjet vezetés is arra szólította fel a szocialista tábor országait, hogy keményebben lépjenek fel az ellenzéki megnyilvánulásokkal szemben. A kelet-európai válságjelenségek láttán addigra a szovjet pártelnökségben is az a felfogás kerekedett felül, hogy az adminisztratív eszközök alkalmazása, melyet a XX. kongresszuson a sztálini gyakorlat részeként megbélyegeztek és elítéltek, mégsem mellőzhető. A június 24-i találkozón Hruscsov kijelentette: „A hatalommal nem szabad visszaélni, mint Sztálin tette, de élni kell vele. Az ellenséges törekvésekkel szemben fel kell használni az államvédelmet, a bíróságot, az elnyomás szerveit.” (Néhány nappal később erre sor is került; június 28-án Poznańban a munkakörülmények javításáért utcára vonuló munkások megmozdulását a hadsereg bevetésével, erőszakkal verték le.)

Ez az esemény határozta meg a június 30-i KV-ülés alaphangját is, amelyen eredetileg éppen a moszkvai tanácskozásról kívántak tájékoztatást adni. Mind Rákosi, mind Hegedüs András a jobboldali támadással szembeni határozottabb fellépést sürgették és – szükség esetén – az adminisztratív eszközök igénybevételét sem zárták ki. A pártvezetés veszélyérzetét csak fokozhatta Gerő felszólalása, aki azzal ijesztgette a KV-tagokat, hogy „A párt veszélyben van, a munkásosztály veszélyben van, a népi demokrácia veszélyben van, az ellenség támad, ilyenkor nem szabad vitának vagy nézeteltérésnek lenni abban a kérdésben, hogy szorosra zárjuk sorainkat és egységesen lépünk fel az ellenség ellen.”

A június 30-i KV-ülésen Kovács István budapesti első titkár hozzászólásában utalt arra, hogy „nemcsak ellenséges vélemény, hanem sok jogos, igazságos bírálat is van”, s nem tagadta azt sem, hogy ezeknek hatása „egyre jobban benyomul a munkásosztályba, az üzemekbe és a pártszervezetekbe”. A „jobboldali nézeteknek” már a Belügyminisztérium munkatársai körében is voltak hívei.

1956. július 4-én Piros László belügyminiszter értekezletet tartott a BM központi és megyei szerveinek vezetői részére, amelyen a KV június 30-i határozatából és a poznańi eseményekből adódó feladatokat tárgyalták meg. Piros már bevezetőjében utalt arra, s később részletesebben is kitért rá, hogy egyes helyeken, egyes beosztottaknál „van bizonyos bizonytalanság, értetlenség”, amire fel kell figyelni. A belügyminiszter megengedhetetlennek tartotta a „forradalmi éberség” eltompulását, a liberalizmus, a „hamis kispolgári illúziók” megjelenését a belügyi állomány körében, de ugyanakkor hangsúlyozta, hogy – habár a párthatározat lehetőséget ad a kemény fellépésre – nem lehet semmiféle visszakanyarodás, visszalépés a korábbi „helytelen jelenségekhez”.⁶²

Közben a Farkas Mihály ügyében kiküldött bizottság Kovács István vezetésével több hónapig tartó vizsgálatot folytatott, amelynek során 26 személyt hallgattak meg, köztük számos, a törvénytelenések elkövetése idején a politikai rendőrségen dolgozó beosztottat – a kérdések azonban szinte kizárólag Farkas Mihálynak a koncepciók perében játszott szerepére vonatkoztak. Az ÁVH ténykedése a bizottság jelentését tárgyaló 1956. júliusi KV-ülésen sem Farkas Mihály ügyével, hanem a politikai helyzetről adott értékelés rehabilitációt érintő részével kapcsolatos vita során vetődött fel. Nógrádi Sándor annak a véleményének adott hangot, hogy a KV valamilyen formában – nem a határozatban – szögezze le: az államvédelmi szervezetekben ne maradjanak felelős funkcióban vagy ne helyeztethessenek felelős funkcióba olyan személyek, „akik vádakot koholtak, koncepciókat gyártottak az ismert politikai perekben”.

1956. augusztus 9-én került az MDP Politikai Bizottsága elé Egri Gyula jelentése a politikai perekben kompromittált államvédelmi tisztek ügyében. A jelentés elkészültéig 36 személy ügyében fejezték be a feldolgozó munkát; közülük 14 fő még akkor is a Belügyminisztériumban dolgozott, s további 33 személyről tett még említést a dokumentum – ezek közül 16 fő volt még mindig a minisztérium alkalmazásában. A jelentést jegyző Czinege Lajos és Fekete Károly azt javasolták, hogy a párt és az arra illetékes állami szervek alapos vizsgálat után „érdemeik” szerint vonják felelősségre a legsúlyosabb törvénytelenéseket elkövető és a különböző helyeken vezető funkcióban dolgozó volt államvédelmi vezetőket és beosztottakat. A PB a jelentést tudomásul vette, de a javaslatokat nem fogadta el; helyette úgy határozott, hogy azok ellen az államvédelmi tisztek ellen, akik mindenféle felső utasítás nélkül, a legdurvább módon megsértették a „szocialista törvényességet”, az ügyészség emeljen vádat.

Miközben a politikai rendőrség justizmordban részes garnitúrája ellen egyre hangosabban követelték a megfelelő felelősségre vonást, az államvédelmi szervek munkája feletti törvényességi felügyeletet ellátó Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályát vezető Bakos Pál 1956. szeptember 7-én kelt feljegyzésében a Péter Gábor-perben elítéltek ügyének felülvizsgálatára tett javaslatot. A felülvizsgálat szükségességét azzal indokolta, hogy egyrészt a per során „egyes államvédelmi tiszteket olyan bűncselekményekért is elítéltek, amelyekért elsősorban az ÁVH volt vezetői a felelősök, s ezen cselekmények aránytalanul enyhébbek, mint a nagy politikai bűnügyekben felderített törvénytelenések”, másrészt – szerinte – az egyes elítélteket olyan bűncselekményekért is felelősségre vonták, amelyek az újabb adatok alapján nem képezhetik a vád tárgyát, mint például az útlevél-üzérkedés.⁶³

Mindazonáltal Bakos Pál utalt arra is, hogy a durva törvénytelenéseket elkövetők ellen az ügyészség már folyamatba vette a bűnvádi eljárást. Erre utalt az a tény is, hogy 1956 szeptemberében kihallgattak 66 főt az államvédelmi beosztottak magatartására vonatkozóan.⁶⁴ Hárs István miniszterhelyettes az 1956. szeptember 24–25-i országos államvédelmi értekezleten már mint megtörtént eseményről beszélt a régi hibákért felelős államvédelmi tisztek felelősségre vonásáról.⁶⁵ 1956. szeptember 28-án végre az MDP Politikai Bizottsága is állást foglalt az államvédelmi tisztek büntetőjogi felelősségre vonásával kapcsolatban, s úgy határozott, hogy két hét múlva meghallgatja Nonn György legfőbb ügyész beszámolóját. Erre október 5-én került sor, s a tájékoztató elhangzása után a testület jóváhagyta, hogy a Belügyminisztérium és a Legfőbb Ügyészség az előzetes vizsgálat alapján rendelkezésre álló terhelő adatoknak megfelelően a „további szükséges intézkedéseket” tegye meg. Még október 5-én őrizetbe vették Farkas Vladimirt⁶⁶, Faludi Ervint, Szendy Györgyöt⁶⁷, Szántó Györgyöt⁶⁸ és Toldi Ferencet, majd egy héttel később Farkas Mihályt.

Andropov szovjet nagykövet 1956. október elején a Belügyminisztérium szovjet főtanácsadójának, Iscsenkónak a tájékoztatása alapján azt jelentette Moszkvának, hogy az „egészségtelen hangulatok” már a magyar államvédelem munkatársainak körében is terjednek, továbbá számos jelzés érkezett a szovjet nagykövetséghez a magyar hadsereg vezető munkatársainak a párt vezetése elleni megnyilatkozásairól.⁶⁹

A formális különállás 1953 nyarán történt megszüntetése ellenére a funkcionális működés és a megkülönböztető külsőségek (egyenruha, államvédelmi rendfokozatok, jelvények) miatt mind a hivatali zsargon, mind a köztudat továbbra is „államvédelmis” elnevezéssel tartotta számon az Államvédelmi Hatóság egykori munkatársait.⁷⁰ Nem véletlen, hogy a forradalom napjaiban az ÁVH volt a bukott Rákosi-rendszer egyik leggyűlöltebb szerve, s ezért is válhatott aktuálissá feloszlásuk követelése.

- ¹ A megbeszélésekről készült feljegyzést lásd még Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.). (Közl.: T. Varga György: *Múltunk*, 1992. 2–3. sz. 234–269.) című tanulmányt.
- ² Uo. 240.
- ³ A választás nem lehetett véletlen. Gerőt személyesen is ismerte a szovjet tárgyalódelegáció – vagy legalábbis annak nagyobbik része – még a szovjet emigrációban és főleg a Komintern-apparátusban végzett munkájából. E posztra nemcsak olyan embert kellett találni, aki képes volt felismerni, mi az aktuális „vonal”, de tisztában kellett lennie azzal is, hogy mi történt valójában a Belügyminisztériumban (és különösen az ÁVH-nál) az elmúlt esztendőkből.
- ⁴ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Szerk. Feitl István, Gellériné Lázár Márta, Sipos Levente. Napvilág Kiadó, 1997. 911.
- ⁵ Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.). i. m. 241.
- ⁶ Az erre vonatkozó javaslat ugyan még elődjétől származott, de a végrehajtás meggyorsításában (Friss István, a KV Terv, Pénzügyi és Kereskedelmi Osztályának vezetője későbbi bevezetést javasolt) mindenképpen szerepet játszott Gerő tekintélye. Gerő feljegyzését lásd Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 276. f. 66/42. ő. e.
- ⁷ MOL M-KS 276. f. 53/119. ő. e.
- ⁸ MOL M-KS 276. f. 53/132. ő. e.
- ⁹ „Két és fél év alatt 1 150 000 személy ellen alkalmaztak adminisztratív rendszabályokat. Ezek a számok azt mutatják, hogy a belügyi és igazságügyi szervek, valamint az ÁVH nagyon rosszul dolgoztak, éppen ezért a Belügyminisztériumot és az ÁVH-t egyesíteni kell.” Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.). i. m. 240.
- ¹⁰ A szovjet Államvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium összevonásáról közvetlenül Sztálin halála után, 1953. március 5-én már döntöttek. Az egyesített minisztérium szervezeti felépítését 1953. március 14-én, a belügyminiszter 002. sz. parancsa véglegesítette. *Lubjanka. Organi VCSK–OGPU–NKVD–NKGB–MGB–MVD–KGB. 1917–1991*. Szpravocsnyik. Dokumenti. Szosztavitelyi: Kokurin, A. I. – Petrov, Ny. V. Moszkva, 2003. 110.
- ¹¹ Gerő Ernő 1953. július 11-i feljegyzése Piros Lászlónak. MOL M-KS 276. f. 66/42. ő. e.
- ¹² MOL XIX-A-83-a (87. d.)
- ¹³ Gerő Ernő 1953. november 9-i feljegyzése Gergely Miklósnak. MOL M-KS 276. f. 66/39. ő. e.
- ¹⁴ Lásd a PB 1953. július 15-i személyi döntéseit: MOL M-KS 276. f. 53/126. ő. e., valamint a belügyminiszter 1953. július 22-én kelt 01. sz. parancsát: ÁBTL Dokumentációs Gyűjtemény BM Archiv Irattár 10-2517/1953.
- ¹⁵ A Minisztertanács 1953. július 31-én fogadta el a kollégiumi tagokra vonatkozó, Gerő által betervezett javaslatot. MOL XIX-A-83-a (88. d.) Ez teljes egészében megegyezett a PB 1953. július 22-i ülésére előterjesztett és elfogadott javaslattal, mely szerint Piros László av. vezérőrnagyot a miniszter első helyettesévé, Dékán István av. ezredes miniszterhelyettesé, Győre Józsefet miniszterhelyettesé, Ács Ferenc av. ezredes a BM Személyzeti Főosztály, Valencsák János av. ezredes a Belső Karhatalom és Határőr Parancsnokság, Berecz Béla vezérőrnagyot az Anyagi és Technikai Főosztály, Kucsera László av. alezredes a Kémelhárító Osztály, Gazdik Gyula av. alezredes a Hírszerző Osztály, Balázs Béla av. őrnagyot a Vizsgálati Főosztály és Pöcze Tibor vezérőrnagyot az Országos Rendőrkapitányság vezetőjévé nevezzék ki. MOL M-KS 276. f. 53/127. ő. e.
- ¹⁶ Vö. Kajári Erzsébet: Három szigorúan titkos irat. A Belügyminisztérium szervezeti változásairól, 1955. *Társadalmi Szemle*, 1998. 4. sz.
- ¹⁷ A Gerő belügyminisztersége alatt megtartott kollégiumi ülésekről készült jegyzőkönyveket lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések*. (Összeáll. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György – S. Varga Katalin. Budapest, Történeti Hivatal, 2001.) című művet.
- ¹⁸ *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet*. i. m. 67–71.
- ¹⁹ A Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkárságát a Minisztertanács 1953. augusztus 7-én hozta létre Varga András vezetésével. MOL XIX-A-83-a (89. d.)
- ²⁰ *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet*. i. m. 104.
- ²¹ MOL XIX-B-1-z (1. d.)
- ²² A határozat nem rögzítette azt, hogy e szűkebb kör kiket jelentett.
- ²³ MOL XIX-B-1-z (1. d.) Lásd még a Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 07. sz. parancsát. 1953. szeptember 8. MOL XIX-A-2-ii. (62. d.)
- ²⁴ A határozat szerint naponta kellett jelenteni az országban előforduló rendkívüli eseményekről (BM és HM szerveinél történt események, terror, diverzió, baleset, káreset, üzemzavar); heti jelentést kellett készíteni a soron lévő legfontosabb mezőgazdasági munkák menetéről és az előforduló hiányosságokról, míg dekádonként a fontosabb üzemekről és tervteljesítésük állásáról. A havi jelentéseknek az ötéves terv nagyberuházásainál tapasztalható hiányosságról, ipari káresetekről, vasúti káresetekről, tüzesetekről, a párt- és állami funkcionáriusok ellen elkövetett merényletekről, közúti balesetekről röpcédulázásokról, a nyugati követségek propaganda tevékenységéről, a külföldiek ki- és beutazásáról, határőrizeti munkáról, államvédelmi és rendőri őrizetbe vételekről és eljárásokról kellett szólniuk. A féléves jelentések tematikája hasonló volt, de azoknak már tartalmazniuk kellett az eljárások eredményeit is. A témáról részletesebben lásd Müller Rolf: A politikai rendőrség tájékoztató szolgálata, 1945–1962. (In *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal. 2002. 111–135.) című tanulmányát.
- ²⁵ MOL M-KS 276. f. 65/182. ő. e.

- ²⁶ Az átszervezés pontos időpontját nem ismerjük. Ennek során a főosztályról leválasztották a Börtönügyi Osztályt, s létrehozták a Különleges Ügyek Vizsgáló Osztályát, a Módszertani Irodát, a Központosított Nyilvántartót és a Főosztály Titkárságot. Megmaradt – bizonyos módosításokkal – a Kémelhárító, Szabotázselhárító, Belső Reakció Elhárító és Vidéki Vizsgáló Osztály. Jelentés a Vizsgáló Főosztály munkájáról. 1954. június 18. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet.* i. m. 838–848.
- ²⁷ Lásd a BM Kollégiumának 1953. szeptember 8-i ülését. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet.* i. m. 167–173. A belügyminiszter parancsának lelőhelye: MOL XIX-A-2-ii (62. d.)
- ²⁸ Erre a BM Kollégiumának 1954. október 19-i ülésén került sor. Az előterjesztést lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Második kötet. Az 1954. július 13. és 1955. december 9. közötti ülések.* Összeáll. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György – S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005. 178–201.) című műben.
- ²⁹ Gerő Ernő 1953. október 26-ai feljegyzése Piros Lászlónak, Győre Józsefnek, Dékán Istvánnak, Ács Ferencnek és Selmeczi Györgynek. MOL M-KS 276. f. 66/42. ö. e.
- ³⁰ Gerő Ernő 1953. október 23-i feljegyzése Piros Lászlónak, Győre Józsefnek, Dékán Istvánnak és Ács Ferencnek. MOL M-KS 276. f. 66/42. ö. e.
- ³¹ MOL XIX-A-2-ii (62. d.)
- ³² A BM Kollégium 1953. szeptember 8-i határozata az operatív nyilvántartás alapirányelveiről. Az előterjesztést közli: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet.* i. m. 175–181. A határozatot lásd MOL XIX-B-1-z (1. d.)
- ³³ A feljegyzést lásd *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I. kötet.* (Szerk. Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 498.) című műben.
- ³⁴ 1955. április 13-án – jelezve a kérdés „fontosságát” – a különfélék között tárgyalta az MDP PB az államvédelmi operatív nyilvántartás felülvizsgálásáról Piros László által előterjesztett jelentést. Eszerint 1953. december 1. óta az akkor nyilvántartásban szereplő 1 149 659 személy közül 1 129 865 személy kártonjait vizsgálták felül, s ennek eredményeképpen 666 728 főt töröltek a nyilvántartásból. MOL M-KS 276. f. 53/225. ö. e. Még ezt követően is majdnem félmillió személyt tartottak nyilván!
- ³⁵ Gerő 1953. október 9-ei feljegyzése Piros Lászlónak, Győre Józsefnek és Dékán Istvánnak. MOL M-KS 276. f. 66/42. ö. e.
- ³⁶ Az ipari (szabotázselhárító) osztály átszervezését és az önálló mezőgazdasági osztály szervezését a BM Kollégiuma 1954. január 12-én hagyta jóvá. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet.* i. m. 536.
- ³⁷ A bizottság vezetője Piros László lett, tagjai Győre József, Dékán István, Ács Lajos és Selmeczi György. MOL M-KS 276. f. 66/42. ö. e.
- ³⁸ MOL M-KS 276. f. 66/42. ö. e.
- ³⁹ A Belügyminisztérium pártellenőrzésével kapcsolatban lásd Krahulcsán Zsolt: A politikai rendőrség pártellenőrzése (1954–1958). (*Századok*, 2006. 5. sz. 1123–1148.) című tanulmányát.
- ⁴⁰ Az előterjesztést lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet.* i. m. 612–619.
- ⁴¹ A dokumentumot lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet.* i. m. 654–658.
- ⁴² Gerő Ernő 1954. április 2-i feljegyzése Piros Lászlónak. MOL M-KS 276. f. 66/42. ö. e.
- ⁴³ MOL M-KS 276. f. 53/172. ö. e.
- ⁴⁴ MOL M-KS 276. f. 53/172. ö. e.
- ⁴⁵ Lásd *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956. Kiszjeljov és Andropov titkos jelentései.* (Összeáll. Baráth Magdolna. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 121.) című művet.
- ⁴⁶ MOL M-KS 276. f. 53/182. ö. e.
- ⁴⁷ A Belügyminisztérium ügyrendjét 1954. szeptember 28-án fogadta el a BM Kollégium, ugyanekkor rendezték a miniszter és miniszterhelyettesek felügyeleti jogkörét is. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Második kötet.* i. m. 131–139.
- ⁴⁸ Lásd Kajári Erzsébet: Az egységesített BM államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. (In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéből.* Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 163–164.) című tanulmányát.
- ⁴⁹ MOL XIX-B-1-au. Jelentés. 1955. május 28. (1. d.)
- ⁵⁰ Az előterjesztést közli Kajári Erzsébet: Három szigorúan titkos irat. i. m. 103–117.
- ⁵¹ MOL M-KS 276. f. 53/237. ö. e.
- ⁵² MOL M-KS 276. f. 53/260. ö. e.
- ⁵³ A dokumentumokat közli Kajári Erzsébet: Három szigorúan titkos irat. i. m. 113–117.
- ⁵⁴ A két kollégium működésére lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet.* (Összeáll. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006.) című művet.
- ⁵⁵ Gyarmati György: A politikai rendőrség (ÁVH) útja 1956-hoz. In *ÁVH-Politika-1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956.* Szerk. Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2007. 76.
- ⁵⁶ *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet.* i. m. 718–720.
- ⁵⁷ MOL M-KS 276. f. 53/276. ö. e.
- ⁵⁸ MOL M-KS 276. f. 72/10. ö. e.

⁵⁹ Ezt a kérdést az egyik hozzászóló az 1956. április 2-i államvédelmi pártaktíván is szóba hozta. Szerinte Péter Gábor és bandája alatt nemcsak azokat az embereket értik, akiket a bíróság elítélt, hanem az államvédelmi szerveknél dolgozó valamennyi beosztottat. A hozzájuk való negatív viszonyulásra konkrét példát is említett. Pataki Sándor hozzászólása. MOL XIX-B-1-x 10-1415/1956. (3. d.)

⁶⁰ MOL XIX-B-1-x 10-1415/1956. (3. d.)

⁶¹ MOL XIX-B-1-x 10-1415/1956. (3. d.)

⁶² MOL XIX-B-1-x 10-1525/1956. (3. d.)

⁶³ MOL M-KS IV/287/1955–1962.

⁶⁴ A kihallgatási jegyzőkönyveket lásd MOL M-KS IV/288/1956.

⁶⁵ MOL XIX-B-1-x 16-10-2/15 (3. d.)

⁶⁶ 1946 októberétől dolgozott a politikai rendőrségen; a lehallgatásokkal, levélcenzúrával foglalkozó alosztályon dolgozott, 1950-ben az alosztály vezetője lett. 1950-től a hírszerző főosztály vezetője, majd 1953-tól osztályvezető-helyettes. Részt vett a koncepciók perének vizsgálatában is: 1950-ben megbízták a Szűcs Ernő ÁVH-ezredes ellen indított vizsgálat irányításával, 1951-ben a Kádár–Kállai-ügy egyik felelőse lett. 1955 februárjában a saját kérésére leszerelték. Az ÁVH-n elkövetett törvénytelenések miatt 1956 augusztusában kizárták az MDP-ből, majd október 5-én letartóztatták. 1957. április 13-án tizenkét évi börtönre ítélték. 1960. április 1-jén szabadult.

⁶⁷ 1950 októberéig az ÁVH Titkárságának vezetője, azt követően a Tájékoztatási Osztály egyik irányítója.

⁶⁸ Szántó György 1946 és 1952 között szolgált az államvédelmi szerveknél századosi rendfokozatban. Vizsgálóként részt vett a Rajk-, Kádár-, Sólyom-per és a szociáldemokraták ellen indított perének vizsgálatában. A Központi Ellenőrzési Bizottság 1956 augusztus 15-én kizárta a pártból.

⁶⁹ *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából.* Szerk. Szereda, Vjacseszlav – Sztikalín, Alekszandr. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1993. 90.

⁷⁰ A témával kapcsolatban még lásd Gyarmati György: i. m. 69–95.